

УДК 658.562

О. М. Вініченко,
к. е. н., доцент, докторант,
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

ДЕФІНІЦІЯ КОНТРОЛЮ, ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ

O. Vinichenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctorship
Alfred Nobel University, Dnipropetrovs'k

DEFINITION OF CONTROL AS A SCIENTIFIC CATEGORY

Досліджено наукові підходи до визначення та сутності контролю, виявлено необхідність надати просте, зрозуміле, стисле визначення, яке повністю охарактеризує контроль та узагальнить характеристики контролю, що визначають його як наукову категорію.

За результатами дослідження, узагальнюючи думки вчених щодо тлумачення поняття "контроль", визначено значні узагальнені риси, які притаманні цій категорії: нагляд, спостереження, перевірка; ефективне управління; досягнення визначеної мети. Усі інші аспекти поняття "контроль" є похідними від визначених узагальнених рис, які більш детально розкривають сутність контролю, але не надають поняттю нового змісту.

Представлено удосконалене визначення поняття "контроль".

Наведено узагальнене стисле визначення охоплює в собі усі аспекти сутності контролю і характеризує контроль незалежно від його форми і виду.

Зібрано воедино характеристики контролю, що визначають його як наукову категорію, та представлено їх стисле визначення з метою розуміння вказаних характеристик у контексті контролю.

The existing scientific approaches to the definition and essence of control have been studied, the necessity to give a simple, clear and short definition to characterize and generalize the features of control as a scientific category have been proved.

Basing on the results of research and taking into account different points of view of the scientists to the definition of the given term "control", the general characteristics of the particular category have been defined including: supervision, observation, checking; effective management, achieving goals. All the other aspects of the concept "control" are derivative from the given general characteristics which describe the essence of control but do not provide the new meaning to the concept.

The improved definition of the term "control" has been presented.

The brief generalized definition includes all aspects of the essence of control independently of its type and method.

All characteristics of control have been generalized to define the given concept as a scientific category and the brief definitions have been presented in the context of control.

Ключові слова: контроль, управління, характеристика, сутність контролю, наукова категорія.

Key words: control, management, description, essence of control, scientific category.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному динамічному середовищі необхідне ефективне управління з метою розвитку суб'єктів господарювання. Широко відомо, що однією з головних функцій управління є контроль. Тобто ефективне управління не можливе без ефективного контролю. Таким чином, постає проблема дослідження контролю як важливої наукової категорії, та удосконалення і розвитку контролю як базової функції управ-

ління. Відповідно, проблема контролю є завжди актуальним питанням для науковців та фахівців практиків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемою контролю займається багато вчених та фахівців практиків. Між тим завжди існують аспекти цієї теми, які потребують удосконалення та розвитку. Дослідивши наукові

підходи до визначення та сутності контролю, виявили необхідність надати просте, зрозуміле, стисле визначення, яке повністю охарактеризує контроль, та узагальнити характеристики контролю, що визначають його як наукову категорію.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в удосконаленні визначення поняття "контроль" та узагальнення характеристик контролю, як наукової категорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існують обставини які визначають необхідність контролю у економічному і соціальному житті [22]:

- невизначеність, складність і динамічність середовища;
- запобігання кризовим явищам шляхом визначення помилок та невідповідностей до того моменту, як вони нанесуть шкоду;
- підтримання успіху шляхом порівняння планових і фактичних показників та оцінки темпів досягнення визначеної мети.

Основна риса, що є передумовою контролю, — це невизначеність, яку умовно можливо поділити на [18, с. 292—293]:

- невизначеність зовнішнього середовища;
- невизначеність, пов'язана з діями інших підприємств;
- невизначеність цінностей і поведінки людей.

Невизначеність зовнішнього середовища пов'язана з тим, що діяльність підприємства здійснюється в умовах постійної зміни зовнішнього середовища, тобто зміни законодавчих актів, технологій виробництва, інвестиційної привабливості, соціальних і культурних цінностей, тощо. Таким чином, з метою своєчасного реагування на зміни зовнішнього середовища необхідно задіяти такий ефективний засіб, як контроль.

Невизначеність, пов'язана з діями інших підприємств обґрунтовується тим, що підприємство існує не в вакуумі і має необхідність постійної взаємодії з іншими суб'єктами господарської діяльності. Взаємодія з іншими підприємствами вимагає сумісних планів, кооперації праці, укладання договорів, що несуть собі елементи невизначеності, які можуть шкодити досягненню наміченої мети.

Невизначеність цінностей і поведінки людей базується на тому, що управління підприємством здійснюється людьми. Людина не машина і тому її не можливо запрограмувати на точ-

не виконання будь-якої роботи. Таким чином, не все задумане здійснюється саме так, як задумано.

Отже, невизначеність це така риса, яка спонукає організацію контролю.

Дослідники визначають чотири принципи умови, що зумовлюють контроль [21]:

- наявність стандартів та зовнішніх обмежень, які дозволяють ефективно досягнути визначеної мети;
- наявність технологій і методів контролю, що дозволяють оцінити фактичний стан об'єкту контролю;
- виявлення відхилень між стандартними і фактичними показниками об'єкту контролю;
- можливість корегувати функціонування об'єкту контролю.

Що таке контроль, хто його здійснює, який він буває, які виконує функції — це ті питання які наразі є вельми актуальні для науковців та управлінців.

Контроль в перекладі з французької мови — "...нагляд, спостереження з метою перевірки, перевірка чого-небудь..." [10, с. 430] — це найпростіше визначення дає новітній словник іноземних слів.

Визначення С.І. Ожегова щодо контролю практично співпадає "...перевірка, а також спостереження з метою перевірки..." [14, с. 259].

Майже так само трактує визначення контролю Великий тлумачний словник російської мови "...спостереження з метою перевірки або нагляду; перевірка..." [8, с. 452].

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови контроль це — "...перевірка, облік діяльності кого-небудь, чого-небудь, нагляд за кимсь, чимось..." [9, с. 451].

Усач Б.Ф. визначає контроль, як "перевірку виконання тих або інших господарських рішень з метою встановлення їхньої законності та економічної доцільності" [19, с. 10].

На думку російських вчених Кочеріна Є.А. и Фролова Г.Я., "контроль — це цілеспрямовані практичні дії, які дозволяють переконатися у слушності чого-небудь" [18, с. 289].

Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. стверджують, що "контроль — це процес забезпечення досягнення організацією своєї мети" [13, с. 390].

Петрик О.А., Савченко В.Я., Свідерський Д.Є. теж вважають, що у широкому розуміння контроль — "це процес забезпечення досягнення організацією своїх цілей" [16, с. 345].

Зайцева О.П., Аманжолова Б.А. визначають контроль як "процес моніторингу поточного рівня ефективності і внесення необхідних ко-

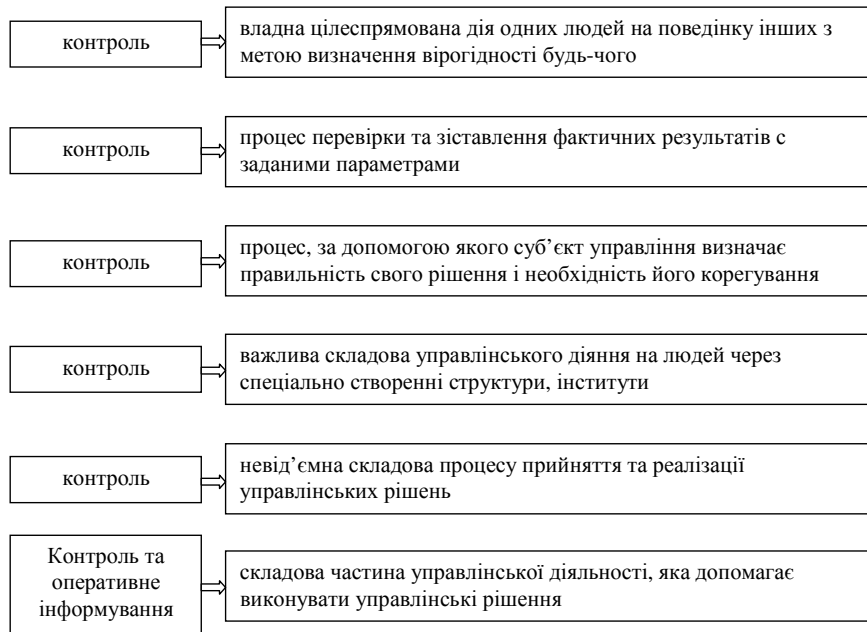

Рис. 1. Контроль як функція управління

ректив, що забезпечують подальше просування організації у напрямку заданого рівня ефективності" [1, с. 127].

В англійській мові термін "control" має значення і контролю і управління (тобто більш широке поняття — контроль з подальшими скоорегованими діями). В своїй науковій праці Дракер визначає різницю між цими поняттями, які стисло формулюються так: "контроль — це вимірювання і інформація, а управління — дія" [5, с. 562].

Ентоні Р., Рис Дж. визначають управлінський контроль — "процес за допомогою якого менеджери здійснюють вплив на працівників підприємства з метою дієвого та ефективного виконання стратегії підприємства" [6, с. 460]

Крамаровський Л.М. вважає контролю функцією управління. На його думку управлінська діяльність ефективна, в тому випадку коли прийняте рішення, його виконання та результат підлягають своєчасному контролю з метою встановлення законності, цілеспрямованості та економічної ефективності заходів, що здійснюються [11, с. 4].

Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча визначають контроль як функцію управління, зокрема "процес, який забезпечує відповідне функціонування конкретного об'єкту, прийнятий управлінським рішенням і направлений на успішне досягнення поставленої мети" [12, с. 7].

О. Осідач зазначає, що контроль це "елемент управління економічними об'єктами та процесами, який полягає у нагляді за ними з метою перевірки їх відповідності стану передбаченому законами, юридичними нормативни-

ми актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами...або...контроль за об'єктом, реальна влада, зосередження прав управління в одних руках" [16, с. 345].

Гаращук В. стверджує, що контроль — це "водночас і самостійна функція управління, і одна зі складових управлінської діяльності загалом" [2, с. 175].

В управлінні контроль розглядають у трьох аспектах:

- систематичну діяльність керівництва, що реалізує одну із головних функцій менеджменту;
- завершальну стадію менеджменту, основою якої є зворотній зв'язок;
- сукупність дій посадових осіб, як невід'ємної частини процесу прийняття і реалізації управлінських рішень [20].

Одночасно Кочеріна Є.А. и Фролова Г.Я. розглядають контроль як функцію управління в декількох аспектах (рис. 1) [18, с. 296—297].

Узагальнивши думки різноманітних авторів Дирей В. угруповував бачення поняття "контроль" у десяти різних площинах наукових поглядів вчених-економістів [3]:

- функція (ланка, процес, система, підсистема, елемент) управління;
- проблема, наука, дисципліна, комплекс знань;
- властивість суспільно-господарського буття, тип відносин, вид діяльності, напрям співпраці і розвитку;
- система, процес, сукупність процедур спостереження та перевірки;
- джерело інформації;

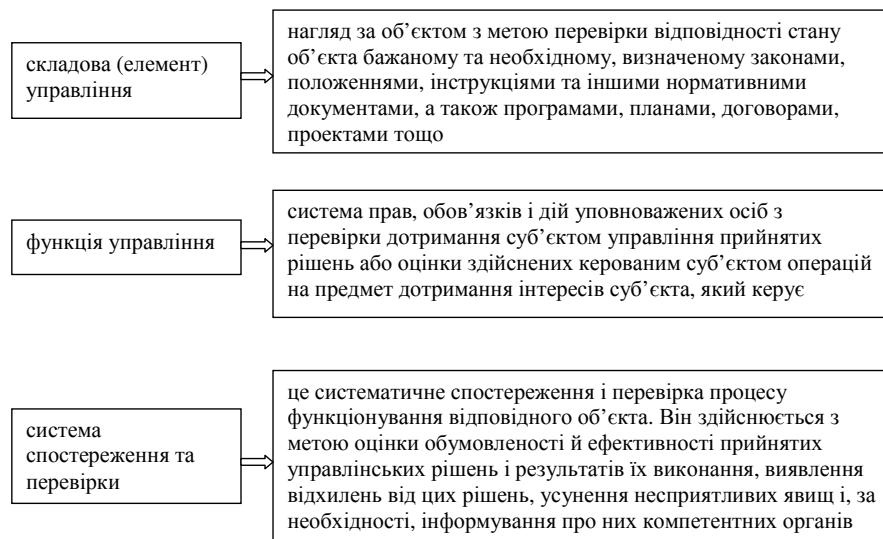

Рис. 2. Основні підходи до сутності поняття "контроль"

- індикаторний фактор (психологічного стану, образу мислення);
- механізм перевірки порушень, інструмент натиску та дискредитації політичних опонентів;
- система заходів, відносин, моніторингу, динамічного розвитку;
- перевірка здійснення планів;
- багатоаспектне явище (функція управління, функція обліку, функція погодження діяльності суб'єктів підприємництва).

Кочеріна Є. А. и Фролова Г. Я. визначають такі сутнісні риси контролю:

- зворотній зв'язок;
- добровільне дотримання людьми визначених норм, що обмежують та регулюють їх поведінку;
- відповідальність [18].

Є.С. Павлова, А.І. Лисенко вважають контроль комплексною категорією, яка використовується в усіх сферах діяльності та галузях науки. Узагальнивши думку вітчизняних та закордонних авторів, вони дійшли висновку, що вчені визнають контроль як функцію управління, але сутність контролю визначають по різному розглядаючи з трьох методологічних позицій:

- економічна категорія, яка має зміст та понятійний апарат;
- функція управління, засіб зворотного зв'язку між об'єктом та суб'єктом контролю;
- система, що діє в рамках підприємства [15].

Т.С. Єдинак, О.В. Павлишен, дослідивши думки вчених щодо сутності поняття "контроль", визначають три основні підходи (рис. 2) [7]:

Визначення контролю — це вельми дискусійне питання, на сьогодні не існує його однозначного трактування. Узагальнюючи думки вчених щодо тлумачення поняття "контроль", визначаємо значні узагальнені риси, які притаманні цій категорії:

- нагляд, спостереження, перевірка;
- ефективне управління;
- досягнення визначеної мети.

Усі інші аспекти поняття "контроль" є похідними від визначених узагальнених рис, які більш детально розкривають сутність контролю, але не надають поняттю нового змісту.

Отже, на наш погляд, контроль — це нагляд, спостереження, перевірка як засіб отримання інформації, для функціонування і розвитку, шляхом здійснення ефективного управління, з метою досягнення визначеної мети.

Наведене узагальнене стисле визначення охоплює в собі усі аспекти сутності контролю і характеризує контроль незалежно від його форми і виду.

Як елемент системи управління контроль повинен вирішувати наступні завдання:

- визначення у внутрішньому та зовнішньому середовищі факторів, що впливають на функціонування та розвиток підприємства з метою своєчасного реагування;
- дослідження тенденцій розвитку підприємства, його напрямку та глибини;
- своєчасне виявлення порушень, помилок та оперативне реагування з метою їх знешкодження;
- використання результатів контролю з метою оцінки роботи підприємства та персоналу, ефективності і надійності системи управління за визначений період [17].

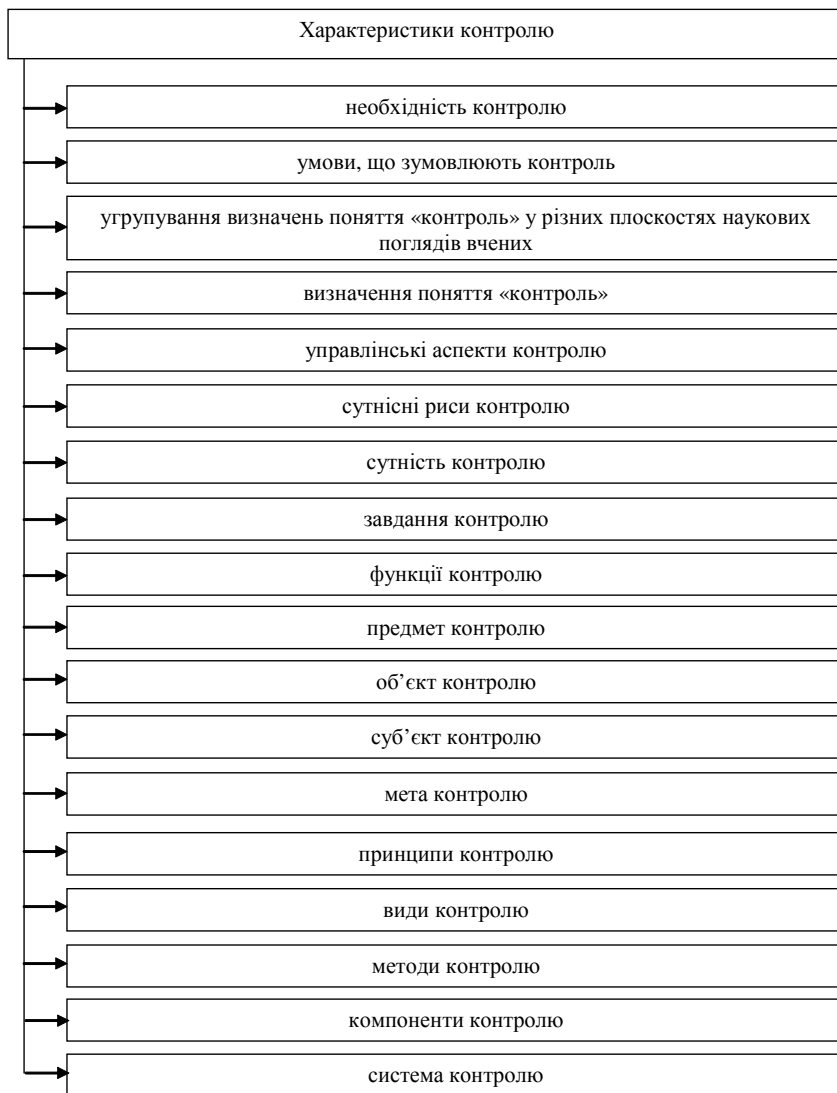

Рис. 3. Характеристики контролю як наукової категорії

До функцій контролю в системі управління відносять:

- перевірочну (встановлення необхідності та законності прийняття та виконання рішень, виявлення порушень та помилок);
- інформаційну (дослідження та обробка інформації);
- діагностичну (дослідження фактичного стану підприємства, виявлення тенденцій розвитку, резервів, ризиків);
- прогнозуючу (передбачає майбутній стан підприємства та можливі відхилення від планових показників);
- комунікаційну (забезпечує зворотній зв'язок);
- орієнтуючу (визначає основні проблеми);
- стимулюючу (мотивація за результатами контролю);
- корегуючу (за результатами контролю забезпечує необхідні параметри функціонування);

— захисну (сприяє збереженню ресурсів) [20].

Спрямованість контролю залежить від предмету та методу контролю, отже, необхідно надати стисле визначення цих характеристик контролю.

Предмет контролю — це процеси та явища пов'язані з господарською діяльністю підприємства, функціонуванням органів державного управління.

Об'єкт контролю — окремий елемент предмету контролю, що підлягає вивченню або перевірці [4].

Якість контролю забезпечується суб'єктом контролю. Суб'єкт контролю — це фізичні або юридичні особи, які відповідно до нормативно-законодавчих актів чи стандартів наділені правом здійснювати контроль над іншими фізичними чи юридичними особами або їх структурними підрозділами.

Головна мета контролю — попередження помилок та втрат.

Досягнення мети контролю залежить від відповідності певним принципам. Принцип контролю — це положення, на якому базується ідеологічний напрям контролю.

Визначення спільних ознак контролю надає змогу класифікувати контроль за видами. Вид контролю — це об'єднання різновидів контролю за спільними ознаками.

Ефективність контролю залежить від обраних методів контролю. Метод контролю — це сукупність прийомів і способів дослідження об'єкту контролю.

Концептуальні засади контролю базуються на компонентах контролю. Компоненти контролю — це складові елементи контрольної діяльності (середовище контролю, оцінка ризиків, заходи контролю, інформація та інформаційний обмін, моніторинг).

З метою комплексного здійснення контрольної діяльності необхідна система контролю. Система контролю — це визначений порядок здійснення контролю, оснований на взаємодії взаємопов'язаних елементів.

Таким чином, дослідивши характеристики контролю як наукової категорії зведемо їх воедино (рис. 3).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідивши наукові підходи до визначення поняття "контроль" встановили, що досі не існує його єдиного визначення, яке б чітко і кратко відображало сутнісні ознаки контролю. Але, узагальнивши думки вчених, дійшли висновку, що існуючи визначення можливо згрупувати за рисами, які притаманні цій категорії — нагляд, спостереження, перевірка; ефективно управління; досягнення визначеної мети. Отже, за результатами наукового дослідження:

— удосконалено визначення поняття "контроль". Представлене визначення є досить простим, зрозумілим і охоплює усі головні аспекти контролю;

— зведені воедино характеристики контролю, що визначають його як наукову категорію.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Перспективним напрямом розвитку є дослідження системного підходу управління та розробка системи контролю підприємства.

Література:

1. Андріїв П.П. Шляхи посилення співпраці між органами внутрішнього та зовнішнього державного фінансового контролю в Україні/

П.П. Андріїв, К.В. Коваленко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 9 (148). — С. 26—30.

2. Гарашук В. Доктрина контролю та нагляд у сфері організаційно управлінських відносин / В. Гарашук // Право України. — 2013. — № 12. — С. 175—191.

3. Дирей В. Понятие и значение экономического контроля для минимизации расходов и максимизации доходов предприятий / Василий Дирей // Бухгалтерский учёт и аудит. — 2011. — № 2. — С. 49—56.

4. Дікань Л.В. Контроль і ревізія: навчальний посібник. — Київ: центр навчальної літератури, 2004. — 245 с.

5. Друри К. Управленческий и производственный учёт / Колин Друри; [Пер. с англ.]. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 1071 с.

6. Энтони Р., Рис Дж. Учёт: ситуации и примеры: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.М. Петрачкова. — 2-е изд., стереотип. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 560 с.

7. Єдинак Т.С. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація [Електронний ресурс]: Т.С. Єдинак, О.В. Павлишен // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. — 2011. — № 1. — С. 12—18. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamcudu_2011_1_2.pdf

8. Контроль: Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. — СПб.: "Норинт", 2002. — 1536 с.

9. Контроль: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. — 1440 с.

10. Контроль: Новейший словарь иностранных слов и выражений. — М.: ООО "Издательство АСТ", Мн.: Харвест, 2002. — 976 с.

11. Крамаровский Л. М. Ревизия и контроль: учебник для вузов. М., "Финансы", 1976. — 208 с.

12. Кулаковська Л.П. Основи аудиту: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. — К.: "Каравелла"; Львів: "Новий світ — 2000", 2002. — 504 с.

13. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. — М.: Дело, 1997. — 704 с.

14. Ожегов С. И. Контроль: Словарь русского языка / С.И. Ожегов [Под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой]. — 14-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1983. — 816 с.

15. Павлова Е.С. Сущность, принципы и методы внутрихозяйственного контроля [Электронный ресурс]: Е.С. Павлова, Л.И. Лысенко. — 2004. — Режим доступу: <http://sevntu.com.->

ua/jspui/bitstream/123456789/1333/1/Economic.66.2004.82-89.pdf

16. Петрик О.А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: навч. посіб. / За заг. ред. О.А. Петрик / О.А. Петрик, В.Я. Савченко, Д.Є. Свідерський. — К.: КНЕУ, 2008. — 472 с.

17. Сущность и задачи контроля [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://psyera.ru/sushchnost-i-zadachi-kontrolya-2223.htm>

18. Теория управления: Учебник. Изд. 3-е, доп. и перераб. / Под общ. ред. А.А. Гапоненко, А.П. Панкрухина. — М.: Изд-во РАГС, 2008. — 560 с.

19. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія: Підручник / Б.Ф. Усач. — 7-ме вид., перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2008. — 263 с.

20. Функция и принципы контроля [Электронный ресурс] Экономический портал. — Режим доступа: <http://allendy.ru/teoruprav/137-funkc-i-princip-control.html>

21. Шевчук О.А. Трансформація змісту державного фінансового контролю / О.А. Шевчук // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 7. — С. 194—204.

22. Ямпольская Д. Контроль как функция управления [Электронный ресурс]: Д. Ямпольская, М. Зонис. — Режим доступа: <http://www.inventech.ru/lib/management/management-0032/>

References:

1. Andriiv, P. P. and Kovalenko, K. V. (2011), "Ways to strengthen cooperation between the internal and external state financial control in Ukraine", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 9 (148), pp. 26—30.

2. Haraschuk, V. (2013), "Doctrine control and supervision in organizational management relations", *Pravo Ukrainy*, vol. 12, pp. 175—191.

3. Dyrej, V. (2011), "Concept and importance of economic control in order to minimize costs and maximize profits for companies", *Bukhhalterskyj uchiot y audyt*, vol. 2, pp. 49—56.

4. Dikan', L. V. (2004), *Kontrol' i reviziia* [Control and audit], Kyiv: tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Drury, K. (2002), *Upravlencheskyj y proyzvodstvennyj uchiot* [Management and production accounting], YuNYTY-DANA, Moscow, Russia.

6. Entony, R. and Rys, Dzh. (2001), *Uchiot: situatsyy y prymery* [Registration: situations and examples], 2-d ed., Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

7. Yedynak, T. S. and Pavlyshen, O. V. (2011), "Control as a function of governance: the nature

and classification", *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia*, vol. 1, pp. 12—18.

8. Kuznetsov, S.A. (2002), *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkoho iazyka* [Great Dictionary of the Russian Language], Norynt, StPetersburg, Russia.

9. Busel, V. T. (2002), *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [Great interpretative Dictionary of modern Ukrainian language], VTF Perun, Irpin', Ukraine.

10. AST (2002), *Novejshyj slovar' ynost-rannnykh slov y vyrazhenyj* [Newest dictionary of foreign words and phrases], Yzdatel'stvo AST, Moscow, Russia.

11. Kramarovskiy, L. M. (1976), *Revyziya y kontrol'* [Audit and control], Finansy, Moscow, Russia.

12. Kulakovs'ka, L.P. and Picha, Yu.V. (2002), *Osnovy audytu* [Principles of auditing], Karavella, Kyiv, Ukraine.

13. Meskon, M. Al'bert, M. and Khedoury, F. (1997), *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management], Delo, Moscow, Russia.

14. Ozhehov, S. Y. (1983), *Slovar' russkoho iazyka* [Russian dictionary].

15. Pavlova, E. S. and Lysenko, L. Y. (2004), "The essence of the principles and methods of on-farm monitoring", available at: <http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/1333/1/Economic.66.2004.82-89.pdf> (Accessed 28 Oct 2014).

16. Petryk, O. A. Savchenko, V. Ya. and Sviders'kyj, D. Ye. (2008), *Orhanizatsiia ta metodyka audytu pidpriemnyts'koi diial'nosti* [The organization and methods of auditing business activities], KNEU, Kyiv, Ukraine.

17. Psyera.ru (2014), "Essence and tasks of control", available at: <http://psyera.ru/sushchnost-i-zadachi-kontrolya-2223.htm> (Accessed 28 Oct 2014).

18. Haponenko, A. L. and Pankrukhyh, A. P. (2008), *Teoriya upravlenyia* [Theory of management], Yzd-vo RAHS, Moscow, Russia.

19. Usach, B.F. (2008), *Kontrol' i reviziia* [Control and audit], Znannia-Pras, Kyiv, Ukraine.

20. Allendy.ru, "Function and principles of control", available at: <http://allendy.ru/teoruprav/137-funkc-i-princip-control.html> (Accessed 28 Oct 2014).

21. Shevchuk, O. A. (2013), "The transformation of the content of state financial control", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 194—204.

22. Yampol'ckaia, D. and Zonyc, M. (2014), "Control as a function of management", available at: <http://www.inventech.ru/lib/management/management-0032/> (Accessed 28 Oct 2014).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2014 р.